

Aphrodisziaszi Alexandrosz: *A lélek* 66.9–73.14, a reprezentáció¹

Aphrodisziaszi Alexandrosz (i. sz. 2–3. század), Arisztotelész munkáinak legnagyobb görög kommentátora, több művet is szentelt a lélekkel kapcsolatos kérdéseknek. Ezek közül Arisztotelész *A lélek* (továbbiakban *DA*) című művéhez írott kommentárja nem maradt ránk, azonban saját értekezése a lélekről (amelyből itt egy részlet fordítását közöljük) fennmaradt, egyéb rövidebb művekkel együtt (bár utóbbiak szerzősége és több esetben filozófiai értéke kétséges). Alexandrosz jelen művében Arisztotelész lélekre vonatkozó tanítását igyekszik kifejtetni közérthetően, a konkurens (elsősorban sztoikus) filozófiai iskolák tanításával szembeni alternatívaként. Alexandrosz így fogalmaz a műhöz szóló ajánlásában (2.4–9): „Mivel ahogy Arisztotelész más témákról szóló műveit is nagyra értékeljük, mert úgy véljük igazabbak a tőle származó tanok, mint amit mások mondtak, ugyanígy értékeljük a lélekkel kapcsolatos elméletében mondottakat is. Teljesítjük a kijelölt célunkat, ha az általa a lélekről mondottakat amennyire világosan csak lehetséges kifejtjük, és megfelelő érvekkel alátámasztjuk, hogy minden, amit mond, megfelelően van kifejezve.” E mottónak megfelelően Alexandrosz nagyrészt követi Arisztotelész művének kifejtését. Bár olykor kitér olyan kérdésekre is, melyeket Arisztotelész más kontextusban tárgyalt vagy éppen maga nem is érint, ilyenkor gyakran hellenisztikus iskolák tanításaival szemben igyekszik megvédeni az arisztotelészi álláspontot.

Az általunk vizsgált szövegrészben Alexandrosz, az érzékelő képesség beható vizsgálata után, elérkezik a reprezentációhoz (*phantasziához*), melyet Arisztotelész a *DA* III. 3. fejezetében, valamint az emlékezet és az álom kapcsán a *Parva Naturalia* kapcsolódó értekezéseiben tárgyalt. Alexandrosz itt is nagyrészt követi Arisztotelészt, azonban leírása szisztematikusabb elődjénél, és a sztoikusok ellenében kifejtett elméletéből világosabban rajzolódik ki a reprezentáció mint egy külön lelki képesség,² amely az érzékelés adatait felhasználva az értelmes lelki képességeket lehetővé teszi.

Fordításomban Ivo Bruns szövegkiadásából indultam ki, felhasználva olasz és francia modern kommentárokat.³ A szöveg sorszámozása Bruns kiadásának oldalszámát és

1 A kéziratokban található az egyes tematikus egységekhez cím, mely az itteni szövegrész esetén: *peri phantasziasz kai phantaszतिकész dűnameész*. A szöveg egyes részeinek fordítása megtalálható két korábbi tanulmányomban (Hangai 2015: *A lélek* 67.20–23, 70.23–71.5; Hangai 2017: *A lélek* 71.2–21, 24–26), azonban itt a terminológiát egységesítettem. A kapcsolódó szövegek elemzéséhez lásd ezeket a tanulmányokat.

2 Wedin 1988, 255–59.

3 Bruns 1887, Accattino – Donini 1996, Bergeron – Dufour 2008.

sorszámát követi. A jegyzetekben sok helyen az olasz és a francia kommentárookra támaszkodtam, de ezt csak olyan esetekben jelzem, ha kifejezetten a szerzők értelmezésére hivatkozom. A magyar terminológia kialakításában, minthogy Alexandrosz elsősorban Arisztotelészt követi, főképp Arisztotelész *DA* és *Parva Naturalia* Steiger Kornél által készített fordításaira támaszkodtam. Minthogy Alexandrosz művében gyakori a hellenisztikus filozófiai terminológia, ezt két további forrásból merítettem: egyrészt Long bevezető művéből, melyet ugyancsak Steiger Kornél fordított magyarra, illetve a Long és Sedley által szerkesztett hellenisztikus filozófiai szöveggyűjtemény magyar kiadásából.⁴ Előfordul azonban, hogy az ezekben található terminológiától eltértek, amit igyekszem jelezni. A legszembetűnőbb és legfontosabb eltérés a tárgyalt fogalom, a *phantasztia* esetében adódik, melyet *reprezentációként* fordítok, szemben mind az Arisztotelésznél olvasható „képzetel” vagy „képzelettel”, mind a sztoikus „benyomással”.

* * *

[66.9] A lélek reprezentációs képessége maga is megítélő,⁵ [10] egy azok közül, amelyekkel igazat mondunk vagy tévedünk.⁶ Van ugyanis igaz és téves reprezentáció is, csakúgy, mint érzékelés, illetve sok mindent tesznek és szenvednek el a reprezentáció alapján az élőlények.⁷ Igazunk pedig lehet érzékeléssel, vélekedéssel, tudással, vagy ésszel. Ezek közül az érzékelés, ahogy elmondtuk, az érzékelhető dolgokban lévő formákat a dolgok alapul szolgáló anyaga nélkül befogadó és megítélő képesség,⁸ [15] amely a sajátos [érzékelhetőkk] kapcsolatban többnyire⁹ igaz. A vélekedés ítéletalkotás azokkal kapcsolatban, amelyek másképpen is lehetnek.¹⁰ A tudás bizonyításon alapuló érv vagy a tudható okának ismerete, hogy annak az [oka], és hogy az nem lehet másként.¹¹

4 Long 1998, Long – Sedley 2014/1987.

5 Arisztotelész, *DA* 428a3–4. Alexandrosz láthatóan igennel válaszol Arisztotelész kérdésére, és a reprezentációt a megítélő lelki képességek közé sorolja már fejtegetése legelején (lásd Johansen 2012, 200–201).

6 A fejtegetés első részében (*A lélek* 66.9–68.4) Alexandrosz nagyrészt követi Arisztotelész szövegét (*DA* 428a3–b9), amennyiben kimutatja, hogy a reprezentáció különbözik az összes szóba jövő lelki képességtől. Alexandrosz azonban néhol saját megfontolásokkal gazdagítja Arisztotelész érvelését, illetve más helyekről is merít. Ahol Alexandrosz a párhuzamos szakasztól valamilyen módon eltér vagy más szöveghelyekre is utal, a jegyzetekben jelezni fogom.

7 Arisztotelész, *DA* 428b16–17.

8 Alexandrosz, *A lélek* 60.3–6; Arisztotelész, *DA* II. 12, 424a17–19.

9 Arisztotelész több helyen úgy fogalmaz, hogy a sajátos érzékelés mindig igaz (pl. *DA* 418a11–13; 427b11–13; 428a8–12), de hogy milyen tévedhetedenségre gondol, az vitatott a szakirodalomban. Alexandrosz szerint viszont a sajátos érzékelhető érzékelése lehet téves, de bizonyos körülmények fennállása esetén mindig igaz (Alexandrosz, *A lélek* 41.13–42.3; *Arisztotelész Metafizikájáról* 312.24–31). A kérdés elemzéséhez lásd Caston 2012, 150–51.

10 Arisztotelész, *An. Post.* I. 33.

11 Arisztotelész, *An. Post.* I. 2.

Az ész az anyagtalán formák megragadásának képessége, avagy a képesség, amellyel a bizonyíthatatlan princípiumokkal kapcsolatban az igazságot birtokoljuk.¹²

De a reprezentáció ezek közül egyikkel sem [20] azonos, amennyiben a „reprezentációt” sajátosság és alapvető értelmében vesszük. Ez pedig egyfajta mozgás,¹³ amire tekintettel azt mondjuk, hogy egyfajta képzetünk keletkezik a lelkünkben.¹⁴ Hiszen átvitt értelemben legalábbis az összes említett [képességre] gyakran használjuk a „reprezentáció” kifejezést. Ugyanis az érzékelést, a vélekedést, a tudást és az észet is nevezük reprezentációnak.

Tehát az érzékeléstől különbözik [25] az ilyen reprezentáció, ugyanis érzékelés akkor van, amikor az érzékelhető dolgok jelen vannak, míg reprezentáció akkor is létrejön, amikor nincsenek jelen, és érzékelés akkor jön létre, amikor ébren vagyunk, reprezentáció akkor is, amikor alszunk. Továbbá az érzékelés nem tőlünk függ, hiszen nem tőlünk függ, hogy érzékelünk-e, amikor az érzékelhető dolgok nincsenek jelen; [67.1] a reprezentáció viszont tőlünk függ, tőlünk függ ugyanis, hogy egy reprezentációt ragadjunk meg valamiről, még ha az nincs is jelen.¹⁵ És míg érzékelésből minden állat részesedik, reprezentációból úgy tűnik nem, például a tengeri osztrigalakúak vagy a giliszták. Aztán míg a sajátos érzékelhetőkre vonatkozó érzékelés mindig igaz, a reprezentációk többsége téves. Hogy [5] nem azonos az érzékelés és a reprezentáció, az abból is világos, hogy amikor pontosan érzékelünk valamit, nem mondjuk, hogy egy reprezentációnk van róla, viszont amikor homályosan érzékelünk valamit, azt mondjuk, hogy „olyannak tűnik számunkra”.¹⁶ Mindazonáltal, ha azonosak volnának, az erőteljesebb érzékelés és az erőteljesebb reprezentáció egybe kellene, hogy essen, és így a legpontosabb érzékelés és a legpontosabb reprezentáció is.

Aztán pedig sem a tudással, sem az ésszel nem [10] azonos a reprezentáció, mert míg a tudás és az ész mindig igaz, a reprezentációk többsége téves. Továbbá tudás és ész, csakúgy, mint okosság, csak az értelemmel rendelkező [élőlényekben] van meg, ellenben reprezentáció az értelem nélküliekben is.

Úgy tűnhet – a tekintetben, hogy hol igaz, hol téves – a reprezentáció azonos a vélekedéssel. A vélekedések között ugyanis egyesek igazak, mások hamisak. De bizony ez nem [15] így van. Hiszen minden [vélekedést] meggyőződés követ – ugyanis aki valamiről vélekedik, mindig jóvá is hagyja azt, hogy úgy van, mert a valamire vonatkozó

12 Lásd: Arisztotelész, *DA* III. 6; *An. Post.* II. 19, 100b5–17; *EN* VI. 6, 1141a1–8.

13 Alexandrosz már a tárgyalás elején megelőlegezi Arisztotelész végső meghatározását, hogy a reprezentáció egy mozgás (Arisztotelész, *DA* 428b11; 428b30–429a2).

14 Alexandrosz szinte szó szerint idézi Arisztotelészt (*DA* 428a1–2), ami azért jelentős, mert *A lélekben* egyedül itt fordul elő a *phantazma* (képzet) terminus, mely Arisztotelésznél központi szerepet játszott.

15 Arisztotelész azt, hogy a reprezentáció tőlünk függ, a véleményalkotással való szembeállításához használta fel (*DA* 427b16–21), azonban ennek értelmezése vitatott.

16 Arisztotelészhez hasonlóan (*DA* 428a12–15) Alexandrosz is a *phainetai* (tűnik) és a *phantaszia* (reprezentáció) közös szótővét használja ki.

vélekedés nem más, mint annak jóváhagyása, hogy az úgy van; a jóváhagyás pedig meggyőződéssel jár együtt, ugyanis a vélekedés értelmes jóváhagyás, és ítélettel jár együtt –,¹⁷ ellenben nem minden reprezentáció jár együtt meggyőződéssel. Az értelem nélküli állatok közül sok legalábbis rendelkezik reprezentációval, meggyőződéssel [20] azonban egyik sem. Ha viszont nincs meggyőződés, akkor ítélettel párosuló jóváhagyás sincs. Aztán meg minden vélekedés összetételben áll (ugyanis vagy állító vagy tagadó), de nem minden reprezentáció ilyen. Ezért az igaz és a téves sem ugyanabban az értelem-ben alkalmazható rájuk, ahogy az érzékelés és a vélekedés esetében sem.

Ha pedig ezek közül egyikkel sem azonos a reprezentáció, mert nem járnak nyomában azok, amik az érzékelés nyomában járnak, sem amik a vélekedésnek, sem amik [25] a tudásnak, sem amik az ész nyomában járnak,¹⁸ világos, hogy nem lehet az érzékelésnek és vélekedésnek összetétele sem, ahogy egyesek gondolják.¹⁹ Ugyanis ami mindkettőjük nyomában jár, az a reprezentációnak is [a nyomában jár], hiszen egy valamely dologból összeállított dolog megőrzi [68.1] magában azokat, amikből így összeállt. Mert nem ugyanaz az összetétel, mint a vegyítés. Ugyanis valamely dolgok vegyítése bár ezekből van, de mégsem tartalmazza ezeket, míg ami össze van állítva, az tartalmazza ezeket bizonyos helyzet és rend szerint.

Hogy mi is tehát a reprezentáció, azt a következőképpen ismerhetjük meg.²⁰ Úgy kell elgondolni, mint ami [5] az érzékelhető dolgokkal kapcsolatos tevékenységekből

17 A vélekedés meghatározásában Alexandrosz sztoikus előzményeket használ fel Sextus Empiricus, (*MVII*. 150). A jóváhagyás (*szünkatatheszisz*) sztoikus eredetéről lásd Inwood 1985, 87–90. Steiger Kornél 2003 rámutat, hogy a *szünkatatheszisz* korai szerzőknél nem csak egy propozíció elfogadását jelenti, hanem azt, hogy az alany egyetért *valakivel* a propozíció tartalmában és *a továbbiakban ennek alapján cselekszik és alakítja ki nézeteit*. Alexandrosz leírása illeszkedik ehhez, amennyiben a jóváhagyás értelmes és meggyőződéssel jár együtt. Annak alapján fogadja ugyanis el az alany a propozíció tartalmát, hogy egy értelmes lény meggyőzte. Másfelől, ahogy látni fogjuk, a jóváhagyás nélkülözhetetlen mozzanat a cselekvéshez és a megismeréshez.

18 Ha A-nak tulajdonságai (azok, amik a nyomában járnak, ta hepomena), nem tulajdonságai B-nek, akkor A és B nem lehetnek azonosak. Hogy milyen tulajdonságokra gondol Alexandrosz, az a fentebb található érvekből látható.

19 Ahogy Arisztotelész kapcsolódó szövegrésze is (*DA* 428a24–b9) Platón elméletére utal (*Timaios* 52a, *Szofista* 264a, *Theaitétosz* 152c), Alexandrosz is. Figyelemreméltó azonban, hogy Alexandrosz ellenérve egyszerűbben jár végére a kérdésnek, az összetétel (*szüntheszisz*) és a vegyülés (*kraszisz*) különböző logikájára hivatkozva (lásd Alexandrosz, *A lélek* 11.15–21, 15.5–9).

20 Ez a kiindulópont (68.4–10) szorosan követi Arisztotelész szöveg helyét (*Mem.* 450a27–30), amely azonban egy másik nehézségre próbál megoldást találni: arra, hogy hogyan lehetséges olyanra emlékezni, ami nincsen jelen. A megoldást, miszerint valami olyannak a birtoklása által, ami az emlékezet tárgyát reprezentálja, Alexandrosz kiterjeszti más mentális állapotokra azzal, hogy a *phantasztia* meghatározására alkalmazza. Alexandrosz némely ponton eltér Arisztotelész szövegétől, többnyire hellenisztikus kori terminológiát is felhasználva. Továbbá elmondható, hogy Arisztotelész hasonlatait (*lenyomat és festmény*) szisztematikusan kezelve Alexandrosz egy általános elméletet alkot a reprezentációról. Alexandrosz alább kitér mind a lenyomatra (*tüposz*) és annak sztoikus elméletére (23–24. lábjegyzet), mind a festményre (*anazógraphéma*) (41. lábjegyzet). Saját megoldásában ezek mellett, illetve a lenyomat helyett (*A lélek* 72.5–13), a *maradvány* játssza a legfontosabb szerepet (21. lábjegyzet).

jön létre bennünk, mintegy valamilyen lenyomat és festmény az elsődleges érzékszervben (ez pedig a test, amelyben a lélek érzékelő képessége van), egyfajta maradványa az érzékelhető dolog által keltett mozgásnak,²¹ amely akkor is megmarad és megőrződik, amikor az érzékelhető dolog már nincs jelen, mintegy valamiféle képmásaként annak, és bennünk megőrződvén ez az emlékezésnek is [10] az oka lesz.²²

Az ilyen maradványt és az ilyen lenyomatot nevezik reprezentációnak. Emiatt határozzák meg a reprezentációt mint benyomódást a lélekbe, illetve mint benyomódást az irányító lélekrészbe.²³ De talán nem a lenyomat maga a reprezentáció, hanem a reprezentációs képességnek ezzel a lenyomattal kapcsolatos tevékenysége. Ha ugyanis maga a lenyomat lenne a reprezentáció, akkor is a reprezentáció [állapotában] lennének, amikor nem vagyunk tevékenyek [15] a lenyomattal kapcsolatban, hanem csak birtokoljuk; és egyszerre olyan sok dologgal kapcsolatban lennének a reprezentáció állapotában, amennyiről csak lenyomatot őrzünk.²⁴ Továbbá, vagy a létrejövő benyomódást nevezik reprezentációnak, vagy azt, amelyik már létrejött és létezik. De ha a létrejöttöt, akkor a tevékeny érzékelést neveznék reprezentációnak. Hiszen ez [az érzékelés] a lenyomat keletkezése,²⁵ de reprezentációk létrejönnek [20] az értekek tevékenységétől függetlenül is. Ha pedig a már létrejöttet és megőrződöttet, akkor az emlékezést hívnák reprezentációnak.

De talán úgy van, ahogy az érzékelésnél. Ahogy ugyanis ennél egyrészt van egy érzékelhető dolog, és van egy érzékelő képesség is, van még a képességnek az érzékelhető dologgal kapcsolatban tevékenysége is, amit érzékelésnek nevezünk. (Hasonlóképpen van a gondolkodással is: az elgondolható a dolog, az ész a képesség, a gondolkodás [25] pedig az észnek az elgondolhatóval kapcsolatos tevékenysége.) Fel kell tennünk, hogy ugyanígy van a reprezentációnál is. Egyrészt van egy reprezentálható dolog (ez pedig a

21 A maradvány (*enkataleimma*) valószínűleg epikureus eredetű terminus (Todd 1974), megtalálható Epikurosznál (*Ep. Hdt.* 50.7), aki azonban nem árul el róla sokat. Arisztotelésznél is megtalálható a terminus gyökere *hüpoleimma* formában (*Insomn.* 461b21).

22 Alexandrosztól az emlékezéssel kapcsolatban kevés maradt ránk (*Arisztotelész Metafizikájáról* 3.8–4.12). Ebből úgy tűnik, hogy Arisztotelészt követi, és csak a *phantasztia* értelmezésében tér el tőle.

23 Az alábbiakban Alexandrosz a sztoikusok elméletét eleveníti fel, mely szerint a *phantasztia* benyomódás során jön létre. Úgy tűnik, a legkorábbi sztoikusokra utal, Zénónra (*SVF I.* 58), Kleantészre (*SVF I.* 58, 64, 484), hogy a lenyomat szó szerint értendő, illetve Khrüszipposz kritikájára (*SVF II.* 56); lásd: LS 39. fejezet, Hankinson 2003.

24 Némely értelmező (pl. Accattino – Donini 1996, 240) Alexandrosz érvét Khrüszipposz Kleantész elmélete elleni érveivel hasonlítja (lásd *SVF II.* 56 = Sextus Empiricus, *M VII.* 229; 373). Khrüszipposz azonban Alexandroszsal szemben arra hivatkozik, hogy egyetlen test egyszerre nem rendelkezhet ellentétes tulajdonságokkal, valamint hogy ugyanazon testben történő benyomódások károsítanak a korábbiakat, így nem lenne lehetséges az emlékezet, amit épp az ismételt benyomódások egymást erősítő hatása hivatott magyarázni.

25 Bár Alexandrosz itt a sztoikusok ellen érvel, így az itt tett megállapításokkal nem feltétlenül ért egyet, azt Alexandrosz is elfogadja, hogy a lenyomat (avagy a maradvány) érzékelés során jön létre (*A lélek* 68.31–69.5).

tevékeny érzékelésből létrejövő maradvány, amely megfelel az érzékelhető és az elgondolható dolognak), aztán van a reprezentációs [képesség], amely az érzékelőképességnek és az észnek felel meg, és végül van a reprezentáció, amely maga is megfelel az érzékelésnek és [30] a gondolkodásnak: a reprezentációs képességnek a reprezentálható dologgal kapcsolatos tevékenysége.

A reprezentációs képesség számára ugyanis a tevékeny érzékelésből [69.1] létrejött maradványok mintegy valamiféle belső érzékelhető dolgok, ahogy az érzékelőképesség számára az érzékelhető dolgok külsők.²⁶ Az ilyen maradványokat pedig tevékeny érzékelésnek nevezik, mert ezek az érzékelő tevékenység eredményei,²⁷ és a tevékeny érzékelés tulajdonképpen az, hogy magában birtokolja ezt a [5] külső érzékelhető dolgokból származó lenyomatot.

A reprezentációs képesség az alapul szolgáló tekintetében azonos az érzékelőképességgel, lényegükben viszont különböznek.²⁸ Érzékelő ugyanis, amennyiben csakis olyan érzékelhető dolgoknak van tudatában, melyek elkülönültek a képesség birtokosától és jelenlévők. Ellenben reprezentációs [képesség], amennyiben hasonlóan az érzékelőképességhez, amely a kívül lévő érzékelhető dolgokkal kapcsolatban tevékeny, ugyanúgy [tevékeny] a reprezentálható dolgokkal kapcsolatban, [10] amelyek a képességet birtokló testben vannak mintegy érzékelhetőként a képesség számára, még akkor is, ha az érzékelhető dolgok már nincsenek jelen.

Ugyanis amikor az érzékelhető dolgok jelenlétében válik tevékenyvé, érzékelés történik. Mert az érzékszerven keresztüli mozgással kapcsolatosan az érzékelhető dolog jelenlétében az érzékben létrejövő tevékenysége az érzékelő léleknek: érzékelés. Emiatt azonosnak is tűnik az érzékelés és a [15] reprezentáció. Amikor pedig az érzékelő lélek úgy válik tevékenyvé, hogy már nincs jelen az érzékelhető dolog, és tevékenysége a tevékeny érzékelésből létrejövő maradvánnyal mint valamiféle érzékelhető dologgal kapcsolatos: akkor reprezentáció [történik]. Hiszen ugyanezzel kapcsolatos tevékenység mind az emlékezet, mind a visszaemlékezés, amikor nem magában mint ilyennel kapcsolatban válik [tevékenyvé], hanem egyúttal mint valami másból létrejövővel kapcsolatban.²⁹ A köztük lévő [20] különbségről más művekben beszéltünk,³⁰ most a reprezentációról lesz szó.

26 Arisztotelész, *Insomn.* 460b2–3.

27 Ahogy alább végig, a „tevékeny érzékelés” szókapcsolat a *kat'energeian aiszthészisz* megfelelője. Ez az érzékelésre utal, amennyiben aktív, tevékeny (lásd Arisztotelész, *Insomn.* 459a18). Az „érezkelő tevékenység” a mondatban az *energeia aiszthészisz* fordítása, ami az érzékelés által végzett tevékenységre utal.

28 Arisztotelész, *Insomn.* 459a15–17. Az „alapul szolgáló tekintetében” (*kata ton hüpokeimenon*) Alexandrosz értelmezése. Hogy mire gondol, nem teljesen világos, de talán a szervre (lásd *A lélek* 75.8–9; 96.10–98.7) vagy a lélekrészre, amelyhez a két képesség tartozik.

29 Arisztotelész, *Mem.* 450b20–451a8.

30 Nem világos, hogy Alexandrosz saját (ez esetben elveszett) műveire utal, vagy Arisztotelészére (*Mem.*).

Mivel ugyanis lehetséges, hogy egy más által megmozgatott dolog maga újra valami következő dolgot mozgasson meg³¹ (például a bot megmozgatja a követ, azáltal, hogy valami más megmozgatta a botot),³² az elsődleges érzékszerv is, minthogy az érzékelhető dolgok által meg lett mozgatva a velük kapcsolatos tevékenysége révén, maga is újra megmozgatja az érzékelhető dolgok által benne létrejövő mozgás révén a reprezentációs lelket,³³ [25] ahogyan az érzékelhető dolgok [mozgatják meg] az érzékelő [lelket]. És ezekhez hasonlóan a bennünk képfestés által létrejövők és a jelen nem lévőkből valók is megmozgatják.³⁴ Mert [70.1] ezek is azért jönnek létre, mert korábban volt valamilyen érzékelés róluk. Következésképp ezek is azért mozognak, mert a tevékeny érzékelésből jöttek létre. Ezért lehetséges meghatározása a reprezentációnak, hogy „a tevékeny érzékelés által [keltett] mozgás”.³⁵ Mert az a megfogalmazás, hogy „az irányító lélekérszben lévő benyomódás”, nem az ezzel kapcsolatos [5] tevékenységbe, hanem a maradványba helyezi a reprezentációt.³⁶

Az önmagánál fogva érzékelhetőből³⁷ megőrződött maradvánnyal kapcsolatban létrejövő tevékenység és reprezentáció igazság és téves volta tekintetében hasonló az érzékeléshez, amelyből létrejött.³⁸ Ezért a legtöbb ilyen reprezentáció és az ilyen dolgokkal kapcsolatos reprezentáció igaz. De a közös és a járulékos érzékelhetőkből való maradványokkal kapcsolatos reprezentációk [10] sok tévedést tartalmaznak, mert az érzékelések is tévesek az ilyenekkel kapcsolatban, és a belőlük létrejövő reprezentációk hasonlóképp maguk is sok tévedést tartalmaznak.

31 Alexandrosz visszatér Arisztotelész *DA* III. 3 fejezetének gondolatmenetéhez (428b10–16), számos részlettel egészítve ki Arisztotelész megfontolásait, másokat figyelmen kívül hagyva.

32 A bot tehát egy mozgatott mozgó, ami közvetíti a mozgást egy korábbi dologtól egy későbbihez (lásd: Arisztotelész, *Fizika* VIII. 5, 256a3–12; *MA* 702a32–b6).

33 Az, hogy az érzékszerv mozgat a benne létrejövő mozgás révén, érthető úgy, hogy maga a mozgás mozgat, vagyis a maradvány, ami történetesen az érzékszervben van (hiszen az érzékszerv egy részének módosulása). Azaz a maradvány aktiválja a *phantasziát*, és maga is az érzékelés által jött létre, így egy mozgatott mozgó. Accattino és Donini mégis nehezen magyarázhatónak tartja, hogy az érzékszerv mozgatja a lelket, de a fenti értelmezést nem vizsgálja részleteiben (Accattino – Donini 1996, 244–45).

34 A képfestésről lásd 41. lábjegyzet.

35 Arisztotelész, *DA* 429a1–2, *Insomn.* 459a17–18.

36 Míután idézte Alexandrosz az Arisztotelészi meghatározást, visszautal a sztoikusok elleni kritikájára (68.10–21), mintegy lezárva gondolatmenetét. Míg az arisztotelészi elgondolás szerint a tevékenységgel azonosítható a reprezentáció, a sztoikusoknál a tevékenység tárgyával, a lenyomattal (ami Alexandrosznál a maradvány).

37 A következő mondatból világos, hogy a sajátos érzékelhetőkre utal Alexandrosz, nem a sajátos és közös érzékelhetőket magában foglaló önmagánál fogva érzékelhetőkre. Azt mondja ugyanis erről, hogy legtöbbször igaz, míg a közös és járulékos érzékelhetők érzékelése sokszor téves. Az érzékelhető dolgok fajtáiról lásd: Arisztotelész, *DA* II. 6; Alexandrosz, *A lélek* 40.20–42.3.

38 Lásd Arisztotelész, *DA* 428b18–30, ahol Arisztotelész a különböző fajtájú érzékelhető dolgok relatív igazságát vizsgálja. Alexandroszt láthatóan nem ez érdekli, hanem annak magyarázata, hogy a reprezentáció tartalma eltér az érzékelés tartalmától, amelyből létrejött.

Az olyan [reprezentációk] pedig, amelyek bár maradványokból vannak, de olyanokból, amelyek nem teljesen őrződtek meg, hanem a reprezentáció további benyomódást végzett rajtuk,³⁹ sok tévedést tartalmaznak. Hiszen az önmaguknál fogva érzékelhető körében is tévesek [15] az ilyen módon létrejövő [reprezentációk], mert a reprezentációs képességet olyan maradványok mozgatják meg, amelyek olyanok, mintha jelenlévőkből lennének, de nem jelenlévőkből vannak, és nem mint olyanokból, amilyenek ők maguk⁴⁰ – mint például az alvók reprezentációi, illetve amelyek a már említett valamiféle képfestés által jönnek létre bennük.⁴¹ Ilyenek az örültek reprezentációi is. Ugyanis ezeknek is egy maradvány az eredete, [20] amely a tevékeny érzékelésből jött létre. Az ezzel kapcsolatos tevékenységgel kapcsolatban létrejövő tévedés oka pedig származhat az alakból, a nagyságból, a színből vagy valamely más minőségből, a mozgásból, a helyből, a számból vagy az összetételből.⁴²

A reprezentáció tehát akkor igaz, amikor olyan maradvánnyal kapcsolatban tevékeny, ami egy valóságos dologból jött létre és olyan, amilyen a dolog, és a reprezentáció

39 A „további benyomódást végzett” eredetije *proszanatüpuszész*, mely a *tüposz* (lenyomat) tövét tartalmazza. Ahogy a „lenyomat” arra utal, hogy a maradvány az érzékelés során keletkezett, a *proszanatüpuszész* a maradvány további módosulását, kiegészítését jelöli. Alexandrosz láthatóan azért vezeti be a reprezentációnak ezt a funkcióját, hogy megmagyarázza, miként lehet a reprezentáció tévesebb, mint az érzékelés. Alexandrosz kiindulópontja valószínűleg Arisztotelész leírása az álom és részegség alatt keletkező zavaros *phantasziákról* (*Insomn.* 3).

40 Ugyanezeket a feltételeket ismétli meg Alexandrosz a reprezentáció igazságának és téves voltának meghatározásában (*A lélek* 70.23–71.2).

41 Alexandrosz három helyen említi a képfestés folyamatát (*anaxógraphészisz*) és az eredményeként létrejövő festményt (*anaxógraphéma*): *A lélek* 68.7, 69.25–26 és 70.18. A szónak van előzménye Arisztotelésznél (Alexandrosz 68.7-nél idézi a *Mem.* 450a27–32 helyet) mint *zógraphéma*, azonban ennek jelentése nem egyértelmű. Alexandrosz azonban más forrásokból is meríthetett. (1) A sztoikusok már legalább Khrüszipposz óta használták a terminust, mely egyik művének címében is szerepel (DL VII. 201), illetve Poszeidóniosz szerint az *anaxógraphészisz* egy irracionálisan készített festmény, amely képes emóciókat kiváltani (Galénosz, *PHP* 454–55). (2) Sextus Empiricus (*MVII.* 222) a peripatetikuskok tulajdonítja, hogy a képkészítés a *phantasziát* követve a fogalomalkotásban játszik szerepet. (3) Bár Alkinoosz (*Platón tanítása* 4.5.17) Platónnak tulajdonítja a terminust, de ő közismerten felhasznál peripatetikusk tanokat Platón ismertetésében. (4) Lautner 1995, 34 mindenesetre magához Platónhoz köti a terminus eredetét (*Phülebosz* 40a–b, *Timaios* 71c4). A képfestés szerepe Alexandrosz elméletében nem egyértelmű. Világosnak látszik, hogy általa (csakúgy, mint a *további benyomódással*) meglévő maradványokból (melyek valamilyen okból nem megfelelőek, pl. hiányosak) hoz létre a reprezentáció további tárgyat a maga számára. Az azonban nem egyértelmű, hogy a további tárgyak összetettebbek, mint az eredeti, érzékelésből létrejövő maradványok (ahogy Lautner 1995 érvel), vagy sem. Ahogy az sem világos, hogy míg a képfestés nyilvánvalóan kötődik az álomhoz és talán egyéb nem veridikus helyzetekhez, amikor a reprezentált dolog nincs jelen (hiszen ezekkel együtt kerül említésre), vajon le is szűkíthető-e ilyen helyzetekre, vagy az elméletben egy átfogóbb szerepet szán neki Alexandrosz (lásd Accattino – Donini 1996, 244–49).

42 Alexandrosz listája egyrészt az arisztotelészi kategóriákból és az érzékeléssel kapcsolatos körülmények típusaiból származik (*A lélek* 41.15–42.4), másrészt hellenisztikus kori különféle téves reprezentációk (*phantasziák*) keletkezéséről szóló elméletekből (pl. *SVF* II. 83–85).

is olyan, amilyen a maradvány, [25] amikor vele kapcsolatban létrejön.⁴³ Téves pedig akkor, amikor nem valós dologból létrejött [maradványokkal] kapcsolatban [tevékeny], amilyenek [71.1] az alvás közben keletkező [reprezentációk], amelyek olyanok, mintha jelenlévő érzékelhető dolgokból lennének, de nem jelenlévőkből vannak, és azok is [tévesek], amelyek ugyan jelenlévőkből [jöttek létre], de nem olyanok, [mint a tárgyak].⁴⁴ Téves ugyanis egy reprezentáció, amellyel a jelenség [amire vonatkozik] nem egyezik meg, ahogy egy vélekedés is, amelyre ellenbizonyítékot⁴⁵ szolgáltat az, amire a vélekedés vonatkozik. És van egyrészt az igaz, másrészt a téves reprezentáció aszerint, hogy milyen [5] viszonyban van a dologgal, amire vonatkozik.

A reprezentációk közül egyesek homályosak, mások erőteljesek, csakúgy, mint az érzékelések esetében.⁴⁶ Homályosak azok, amelyek felszínesek, egyáltalán nem megragadó jellegűek, és nem fedik fel világosan a reprezentálható [dolog] különbségeit. Az erőteljes reprezentációk ennek éppen az ellentétei. És ezek ugyanúgy igazak és tévesek, ugyanis az erőteljesség sem sajátja az igaz reprezentációnak és [10] a homályosság sem a tévesnek, hanem ezen különbségek átfedik egymást. A reprezentációk közül azokat, amelyek igazak és erőteljesek is egyben, „megragadónak” is szoktuk mondani,⁴⁷ mivel a megragadás az ilyen reprezentációk jóváhagyása. Ugyanakkor „megragadást nélkülöző” reprezentációnak nevezzük a téveseket, és az igazak közül azokat, amelyek homályosak. „Nyilvánvaló” reprezentációnak pedig néha azt nevezzük, amelyik igaz és erőteljes (azaz a [15] megragadót), néha viszont azt, amelyik csak erőteljes, szembeállítva a homályossal.

Az erőteljes reprezentációt pedig jóváhagyás követi, hacsak nem valami más által tévesnek bizonyult, ahogyan azt a következő esetekben tapasztaljuk: az arról való reprezentációnál, hogy a csillagok nem mozognak, a rajzokon a kiemelkedés és a besüllyedés kapcsán, és a tükrökben megjelenő visszatükröződéseknel. Ugyanis ezekben [a reprezentációkban] nem azért nem bízunk, mert ne lennének erőteljesek, [20] hanem mert

43 Ez a meghatározás nagyon hasonló mind a sztoikus megragadó benyomás (*phantasztia kataléptiké*) meghatározásához (LS 40E3, 40C, 40D), mind az epikureus igaz *phantasziáé*hoz (Sextus Empiricus, *M VII.* 205).

44 Lásd *A lélek* 70.15–17.

45 Epikureus terminus, lásd LS 18A.

46 Az alábbiakban (71.5–21) Alexandrosz a sztoikus és akadémiái szkeptikus iskolák megragadó benyomással (*phantasztia kataléptiké*) kapcsolatos episztemológiai vitájára épít. Alexandrosz terminológiája és érvei Sextus Empiricus *M VII.* 166–74 és 402–407 szöveghelyekkel összevethető. Alexandrosz Karneadész elméletére építve veti el a megragadó benyomás kritérium szerepét (Hangai 2017).

47 A sztoikus megragadó benyomás az igazság kritériumaként mindenképpen igaz, és a sztoikus elmélet szerint (legalábbis bizonyos értelmezésben) éppen erőteljessége teszi megragadóvá. Alexandrosz itt erre utal, de saját elméletébe is beleillesztve a terminust, éppen episztemológiai lényegét elvéve a megragadó *phantasziá*nak.

el lettünk térítve tőlük valami más által.⁴⁸ Hiszen gyakran még igaz és erőteljes reprezentációkban sem bízunk, amikor csak már előzetesen el lettünk térítve tőlük.

A reprezentáció jóváhagyását pedig gyakorlati tevékenység követi.⁴⁹ Emiatt amit az értelemmel nem rendelkező állatok tesznek, azt a reprezentációk szerint teszik és ezek jóváhagyása által, mert nincsen értelmük.⁵⁰ Még az emberek is gyakran követik a reprezentációkat, [25] mert az eszük valamilyen szenvedély, betegség, vagy alvás következtében elborult.⁵¹ Hiszen az állat a természet szerint birtokolja a reprezentációs lelket, csakúgy, mint az érzékelőt, alapként és princípiumként [72.1] a dolgok megítéléséhez és ismeretéhez, egyesek kiválasztásához és mások elkerüléséhez. Mert ahogy a vélekedés valami más miatt van (ugyanis aki így és így vélekedik, az vagy elfogadja, vagy elutasítja azt), ugyanígy [más miatt] van az érzékelés és a rákövetkező reprezentáció is. Ezek ugyanis az ítéletalkotásnak, valamint a dolgok kiválasztásának és elkerülésének [5] princípiumai.⁵²

A reprezentáció kapcsán a „lenyomatot” tágabb értelemben kell venni.⁵³ Elsődleges értelemben véve ugyanis a lenyomat olyasmi, aminek besüllyedése és kiemelkedése van, avagy a lenyomat létrehozójának a lenyomatot befogadóban létrejövő alakja, ahogy azt pecsétgyűrűnkél látjuk. De nem így jönnek bennünk létre az érzékelhető dolgokból származó maradványok. Hiszen egyáltalán nem is valami alak szerint történik az érzékelhető dolgok megragadása. [10] Mert miféle alak a fehér, vagy általában a szín? Vagy miféle alak a szag? De mivel nincsen megfelelő szavunk rá, a nyomot és maradványt, amely az érzékelhető dolgokból marad meg bennünk, „lenyomatnak” hívjuk, kiterjesztve a szó jelentését.

48 Alexandrosz a sztoikus és akadémiai szkeptikus vitát (*MVII. 254–57*) használja fel, de a külső körülmények helyett az érzékelő alany különféle módokon (pl. tanulás, elmélet által) kialakított vélekedéseit tekintti „eltérítő” hatásának (Accattino – Donini 1996, 250–51).

49 Az alábbiakban Alexandrosz a reprezentáció gyakorlati, cselekvéshez kapcsolódó funkciójára tér rá, mintegy átvezetve a következő témára, a lélek mozgatóképességére (*A lélek 73.15–80.21*).

50 Ebből nem következik, hogy az állatok a szó szoros értelmében véve cselekvők lennének Alexandrosz szerint, hiszen a felelősségteljes cselekvéshez éppen a racionális lélek által végzett megfontolás hiányzik belőlük.

51 Arisztotelész, *DA 429a5–8*.

52 Alexandrosz a lélek összes képességét végső soron két lelki funkcióra, mint az élet fő területeire vezeti vissza: a gyakorlati és a megismerő funkcióra (*A lélek 81.1–14, 98.24–99.30, vö. 76.8–14*). Mindkét funkcióhoz a lelki képességek sora járul hozzá, egyesek másokat szolgálva, a magasabb funkció érdekében létezve.

53 A 72.5–13 szövegrészben Alexandrosz még jobban eltávolítja saját elméletét a sztoikusokétól, amennyiben a *maradványt* teszi meg a megfelelő teoretikus entitásnak, szemben a sztoikus lenyomattal, utóbbit csak metaforikus értelemben engedélyezve. Ez a megfontolás nem található meg Arisztotelésznel (már kronológiai okokból sem). A szövegrész helyzete problémás, hiszen beékelődik a reprezentáció cselekvésben betöltött szerepét taglaló gondolatmenetbe (Todd 1976).

A reprezentációt tehát jóváhagyás követi, de nem mindegyiket, ahogyan a jóváhagyást is késztetés [követi],⁵⁴ de ezt sem mindegyiket. De [15] a késztetést sem szükségképpen [követi] cselekvés. Sorban követik egymást ezek az élőlényben az alábbi rend szerint: érzékelés, reprezentáció, jóváhagyás, késztetés, cselekvés. De úgy tűnik nem minden érzékelést követ reprezentáció, ha feltesszük, hogy nem minden állat rendelkezik reprezentációval.⁵⁵ És nem is minden reprezentációt [követ] jóváhagyás, hiszen nem hagyjuk jóvá azt, hogy a Nap egy láb átmérőjű, annak ellenére, hogy vele kapcsolatban ezt a reprezentációt [20] ragadjuk meg,⁵⁶ ugyanígy nem [hagyunk jóvá] semmi mást a nem nyilvánvalók közül. És nem is minden jóváhagyást [követ] késztetés, hiszen aki jóváhagyja valamiről, hogy fehér, még nincs késztetése ez iránt, és a matematikával kapcsolatos jóváhagyások esetén sincs [késztetés]. Hiszen annak jóváhagyása, hogy az átló nem összemérhető az oldallal, nem olyasmi, ami késztetést ébreszt (vagy talán az ilyen jóváhagyások nem reprezentációt követnek, mert [25] a tudás nem is reprezentáció). Hanem amikor jóváhagyjuk, hogy a közeledő dolog Szókratész, még egyáltalán nincs késztetésünk bármi iránt. Ugyanis valamely [73.1] jelen nem lévő dolgokra mint választandókra vonatkozó jóváhagyás a késztetés, és ugyanez igaz a vágyra is. És van, amikor késztetésünk van ugyan valamire, de nem cselekszünk, amikor a kívánságunk nem működik együtt.⁵⁷

A reprezentáció neve pedig az érzékeléstől származik, csakúgy, mint a léte. Mivel ugyanis a legpontosabb érzékelésnek a látást tartjuk, és ennek a tevékenysége [5] a fényen keresztül [jön létre] – hiszen fény nélkül lehetetlen, hogy a tevékeny látás létrejöjjön –, a legpontosabb érzékelés tevékenységének okából, azaz a fényből, van a reprezentáció neve.⁵⁸

Az egyszerű dolgokra vonatkozó jóváhagyás, és amely valaminek a létére vagy nemlétére vonatkozik, nem tőlünk függ (hiszen az ilyen jóváhagyás követi az érzékelést és a reprezentációt). Az [10] arra vonatkozó jóváhagyás, hogy valamit meg kell tenni, vagy sem, amely jóváhagyásoknak az értelem az oka, tőlünk függ. Mert megfontolás által

54 Míg *A lélek* 71.21–72.5 szövegrészben Alexandrosz elsősorban Arisztotelészre támaszkodott, pl. a jóváhagyás után a kiválasztás és elkerülés választását említette, és a cselekvést ettől tette függővé, az alábbiakban a jóváhagyás és a cselekvés közé a sztoikus késztetést (*hormé*) helyezi. A késztetésről lásd LS 53. és 57. fejezet, Inwood 1985.

55 *A lélek* 67.2–3.

56 Arisztotelész, *DA* 428b3–4; *Insomn.* 458b28–29, 460b18–20.

57 Minthogy itt Alexandrosz átveszi a sztoikus cselekvésemélet elemeit, az érzékeléstől a jóváhagyáson és késztetés át (pl. *SVF* III. 177), gondolatmenete értékelhető úgy, mint a sztoikusok determinista fátumelméletének közvetlen elutasítása. A kérdésre a cselekvésemélet tárgyalásában is visszatér Alexandrosz, valamint egy egész művet szentelt neki (*A fátumról*), lásd Sharples 1983.

58 Az etimológizálás, mely szerint a reprezentáció (*phantasztia*) szó a fényből (*phósz*) származik a szavak tövének hasonlósága miatt, már Arisztotelésznél is megtalálható (*DA* 429a2–4). Ez a gondolat is beékelődik a cselekvéshez kapcsolódó gondolatmenetbe (Todd 1976).

előnyben részesíteni és jóváhagyni valamit tőlünk függ. De kimondható, hogy ez a jóváhagyás már nem a reprezentációtól függ.

Fordította és a jegyzeteket írta: *Hangai Attila*

Bibliográfia

- Accattino, Paolo – Pierluigi Donini. 1996. *Alessandro di Afrodizia: L'Anima*. Bari: Laterza.
- Arisztotelész. 2006. *Lélektudományi írások*. Ford. Steiger Kornél – Brunner Ákos – Bodnár István. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Bergeron, Martin – Richard Dufour. 2008. *Alexander of Aphrodisias: De l'âme*. Paris: Vrin.
- Bruns, Ivo, szerk. 1887. *Commentaria in Aristotelem Graeca. Supplementum Aristotelicum. vol. 2. part 1. Alexandri Aphrodisiensis scripta minora. 1: Alexandri de anima cum mantissa*. Berlin: Reimer.
- Caston, Victor. 2012. *Alexander of Aphrodisias: On the Soul, part I*. London: Bristol Classical Press.
- Hangai Attila. 2015. „Az érzékelés tartalma – Aphrodisziaszi Alexandrosz.” In *Studia Classica*, szerk. Bárány István et al., 195–206. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Hangai Attila. 2017. „Aphrodisziaszi Alexandrosz megjegyzései a sztoikus *phantasia kataléptiké* kapcsán.” *Magyar Filozófiai Szemle* 2017/4: 22–47.
- Hankinson, Jim. 2003. „Stoic Epistemology.” In *The Cambridge Companion to the Stoics*, szerk. Brad Inwood, 59–84. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inwood, Brad. 1985. *Ethics and Human Action in Early Stoicism*. Oxford: Clarendon Press.
- Johansen, Thomas K. 2012. *The Powers of Aristotle's Soul*. Oxford: Oxford University Press.
- Lautner Péter. 1995. „Αναζωγράφημα and related terms in Alexander of Aphrodisias' notion of phantasia.” *Scripta Classica Israelica* 14: 33–41.
- Long, Anthony 1998. *Hellenisztikus filozófia*. Ford. Steiger Kornél. Budapest: Osiris kiadó.
- Long, Anthony – David Sedley. 2014/1987. *A hellenisztikus filozófusok*. Ford. és szerk. Bene László et al. Budapest: Akadémiai kiadó.
- Sharples, Robert W. 1983. *Alexander of Aphrodisias On Fate*. London: Duckworth.
- Steiger Kornél. 2003. „Mi a szünkatathesizis?” *Világosság* 44/11–12: 217–24.
- Todd, Robert B. 1974. „Lexicographical Notes on Alexander of Aphrodisias' Philosophical Terminology.” *Glotta* 52: 207–15.
- Todd, Robert B. 1976. „Two displaced passages in Alexander of Aphrodisias' *De Anima*.” *Eranos* 74: 28–31.
- Wedin, Michael V. 1988. *Mind and Imagination in Aristotle*. New Haven: Yale University Press.